

ВИМОГИ ДО ДРЕС-КОДУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ

REQUIREMENTS TO THE DRESS CODE OF CIVIL SERVANTS IN THE LEGISLATION ON THE CIVIL SERVICE

Даниленко-Негара Ю.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню стану законодавчого регулювання вимог до дрес-коду державних службовців. Встановлено, що вимоги до зовнішнього вигляду державних службовців є комплексним поняттям та включає вимоги до їх зовнішнього сприйняття в усіх аспектах, зокрема вимоги до дрес-коду (одягу) державних службовців, зачіски, макіяжу, манікюру, пірсингу тощо та використовуваних аксесуарів. Обґрунтовується неприпустимість отождолення понять «зовнішній вигляд» та «дрес-код» у законодавстві про державну службу.

Визначено, що поділ державної служби на адміністративну, спеціалізовану та мілітаризовану має прикладний характер, оскільки враховує особливості їх правового регулювання, специфіки вступу, у тому числі вимог до кандидатів, проходження та припинення, а також є застосованим і для цілей дослідження особливостей вимог до їх дрес-коду, оскільки для кожного з цих видів державної служби властиві власні вимоги до дрес-коду.

Охарактеризовано вимоги до дрес-коду державних службовців у розрізі поділу державної служби на адміністративну, спеціалізовану та мілітаризовану.

Встановлено, що для адміністративної державної служби є відсутні деталізовані вимоги до дрес-коду державних. Обґрунтовано, що державні службовці, які проходять адміністративну державну службу, використовують звичайний цивільний одяг, з урахуванням офіційно-ділового стилю та вимог пристойності. Спеціалізована державна служба характеризується встановленням спеціальних вимог до дрес-коду службовців, а саме визначенням спеціального форменого одягу, спеціальних відомчих знаків тощо (із можливістю за певних умов носити цивільний одяг). Мілітаризована державна служба характеризується обов'язковим носінням форменого одягу та чітким визначенням правил його носіння. Встановлено, що положення законодавчих актів, які регулюють проходження мілітаризованої служби, в частині вимог до дрес-коду є відсильними, або відсилають до інших нормативних актів, зазвичай, підзаконного характеру, якими затверджуються зразки одягу та правила його носіння, або уповноважують відповідні органи державної влади на визначення та затвердження зразків одягу та правил їх носіння.

Ключові слова: дрес-код, зовнішній вигляд, вимоги до державних службовців, законодавство про державну службу, державна служба, держаний службовець, правила етичної поведінки.

The article is devoted to the study of the state of legislative regulation of dress code requirements for civil servants. It is established that the requirements for the appearance of civil servants are a complex concept and include requirements for their external perception in all aspects, in particular, requirements for the dress code (clothes) of civil servants, hairstyles, makeup, manicure, piercing, etc. and accessories used. The inadmissibility of identifying the concepts of "appearance" and "dress code" in the legislation on civil service is substantiated.

It is determined that the division of civil service into administrative, specialized and militarized is of an applied nature, since it takes into account the peculiarities of their legal regulation, the specifics of entry, including requirements for candidates, passing and termination, and is also applicable for the purposes of studying the peculiarities of the requirements for their dress code, since each of these types of civil service has its own dress code requirements.

The requirements for the dress code of civil servants are characterized in terms of the division of civil service into administrative, specialized and militarized.

It is established that there are no detailed requirements for the state dress code for administrative civil service. It is substantiated that civil servants who undergo administrative civil service use ordinary civilian clothing, taking into account the official business style and requirements of decency. Specialized civil service is characterized by the establishment of special requirements for the dress code of civil servants, namely the definition of special uniforms, special departmental signs, etc. (with the possibility of wearing civilian clothes under certain conditions). Militarized civil service is characterized by the mandatory wearing of uniforms and a clear definition of the rules for wearing them. It has been established that the provisions of legislative acts regulating the passage of militarized service, in terms of dress code requirements, are either referential or refer to other regulatory acts, usually of a subordinate nature, which approve clothing samples and rules for wearing them, or authorize relevant state authorities to determine and approve clothing samples and rules for wearing them.

Key words: dress code, appearance, requirements for civil servants, civil service legislation, civil service, civil servant, rules of ethical behavior.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що поняття «дрес-код» використовується з метою визначення вимог до стилю одягу у всіх сферах суспільного життя. Незважаючи на те, що це поняття має іншомовне походження (від англійського слова «dress code»), воно активно вживається в українській мові та тлумачиться як стиль одягу, який відповідає етикету (певної фірми, певної установи, певних заходів та ін.) [1] або стиль одягу, обов'язковий для працівників певних установ і організацій, або на офіційних заходах згідно з традиціями, віросповіданням і та ін. [2]. У зв'язку з цим, спостерігається поступове проникнення цього поняття і в чинне законодавство, з метою врегулювання вимог до одягу у відповідному виді діяльності або сфері. Не є виключенням і сфера державної служби, в якій існування вимог до дрес-коду державних службовців є логічним та необхідним, зважаючи на здійснення останніми завдань та функцій держави.

У свою чергу в законодавстві про державну службу, насамперед Законі України «Про державну службу» (далі – Закон) [3], поняття «дрес-код» не використовується, хоча вже існують випадки його застосування на рівні підзаконного нормативного регулювання державної служби. Наприклад, згідно з положеннями абз. 2 п. 30 Методичних рекомендацій щодо процедури проведення адаптації новопризначених державних службовців у державних органах, затверджених наказом НАДС 05.08.2021 № 120-21 [4] наставнику впродовж першого тижня роботи новопризначеного державного службовця рекомендується розповісти йому про особливості зокрема питань дрес-коду державного органу. Враховуючи це, існує необхідність у дослідженні стану законодавчого регулювання вимог до дрес-коду державних службовців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вимоги, що висувуються до державних службовців

та правила етичної поведінки досліджували у своїх працях В. Б. Авер'янов, Л. Р. Біла-Тіунова, В. В. Васильківська, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоець, В. К. Колпаков, Р. В. Негара, Н. С. Панова, Д. В. Приймаченко, В. В. Прокopenко, О. М. Стець, М. І. Хавронюк, О. П. Хамходера та ін. Разом з тим, вимоги до дрес-коду державних службовців не отримали належної уваги та загалом є малодослідженими у доктрині службового права. У зв'язку з цим, метою цієї статті є дослідження стану законодавчого регулювання вимог до дрес-коду державних службовців.

Виклад основного матеріалу. Зовнішній вигляд державних службовців є комплексним поняттям та включає вимоги їх зовнішнього сприйняття в усіх аспектах. У зв'язку з цим, вимоги до зовнішнього вигляду державних службовців передбачаються вимоги як до дрес-коду державних службовців, так і усі інші вимоги, які стосуються їх зовнішнього вигляду, наприклад, вимог до зачіски, макіяжу, манікюру, пірсингу тощо та використовуваних аксесуарів.

В наукових джерелах зазначається, що «дрес-код – це вимога щодо дотримання певних вказівок, які стосуються зовнішнього вигляду працівників, насамперед, одягу. Дрес-код визначає прийнятні кольори, відповідну довжину та характеристики речей, які заборонені чи навпаки дозволені. Іншими словами, дрес-код – це перелік правил і вказівок щодо одягу, який дозволено або заборонено носити» [5, с. 385]. Натомість в законодавстві трапляються випадки фактичного ототожнення зовнішнього вигляду та дрес-коду, як наприклад, у наказі Державної міграційної служби України від 05.11.2012 № 263 «Про затвердження рекомендацій щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників Державної міграційної служби України» [6] вжито як тотожні поняття «зовнішнього вигляду» та «дрес-коду», що є неприпустимим та є наслідком недостатнього опрацювання вимог до зовнішнього вигляду та дрес-коду державних службовців.

Розпочати аналіз вимог до дрес-коду державних службовців необхідно з дослідження чинного законодавства про державну службу.

Як відомо, державна служба в Україні умовно поділяється на адміністративну, спеціалізовану та мілітаризовану. Цей класифікаційний поділ державної служби одночасно передбачається і законодавством, хоча й опосередковано, і визнається в теорії службового права. Окрім того, виокремлення зазначених видів державної служби має прикладний характер, оскільки враховує особливості їх правового регулювання, специфіки вступу, у тому числі вимог до кандидатів, проходження та припинення.

Цей найбільш поширений класифікаційний поділ різних видів державної служби є застосовним і для цілей дослідження особливостей вимог до їх дрес-коду, оскільки для кожного з цих видів державної служби властиві власні вимоги, які, до речі, також сприяють розмежуванню зазначених видів державної служби. Охарактеризуємо вимоги до дрес-коду державних службовців у розрізі видів державної служби.

Адміністративна державна служба регулюється Законом України «Про державну службу» [3]. Проходження цієї державної служби здійснюється у більшості державних органів на посадах державної служби, до яких чинним законодавством не встановлено додаткових спеціальних вимог. Адміністративна державна служба уявляє собою класичну діяльність з практичного виконання завдань і функцій держави.

Законом України «Про державну службу» не встановлено вимог до дрес-коду державних службовців. Єдиним положенням Закону України «Про державну службу», зміст якого опосередковано стосується, у тому числі в зовнішнього вигляду, є обов'язок державного службовця дотримуватися правил етичної поведінки (п. 2 ч. 1 ст. 8) [3]. Отже, необхідно охарактеризувати правила етичної поведінки.

Правила етичної поведінки вже традиційно у національному законодавстві визначаються складовою превентивних антикорупційних механізмів, передбачених Законом України «Про запобігання корупції» [7]. Вимог до дрес-коду державних службовців положеннями зазначеного Закону також не встановлено, але в ч. 1 ст. 38 передбачено, що службовці під час виконання своїх службових повноважень зобов'язані неухильно додержуватися вимог закону та загальноновизнаних етичних норм поведінки. Звісно загальноновизнані етичні норми поведінки включають й вимоги щодо зовнішнього вигляду, у тому числі дрес-коду, у певних ситуаціях.

Відповідно до та на виконання абз. 1 ч. 2 ст. 37 Закону України «Про запобігання корупції» наказом НАДС від 05.08.2016 р. № 158 [8] затверджено Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (далі – Загальні правила), які є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на служіння народу України і територіальній громаді шляхом забезпечення охорони та сприяння у реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

Зміст Загальних правил не оперує поняттям «дрес-код», проте в п. 6 розділу II передбачається, що одяг державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування повинен бути офіційно-ділового стилю і відповідати загальноприйнятим вимогам пристойності. У цьому положенні Загальних правил фактично і викладено вимоги до дрес-коду державних службовців.

Аналіз змісту наведених положень свідчить, що жодних конкретних вимог до зовнішнього вигляду не передбачено, у зв'язку з чим, такі державні службовці використовують звичайний цивільний одяг, з урахуванням офіційно-ділового стилю та вимог пристойності.

У свою чергу, відсутність у Загальних правил визначення понять «офіційно-діловий стиль» та «загальноприйнятні вимоги пристойності» перетворює їх на оціночні, у зв'язку з чим, у кожному конкретному випадку їх можуть тлумачити та застосовувати по різному. Наприклад, у Правилах носіння форменого одягу посадовими особами Державної митної служби України встановлено, що основні вимоги до одягу офіційно-ділового стилю – акуратність, стриманість і охайність, одяг має бути чистий та завжди добре випрасуваний, взуття – начищене і без збитих підборів, а також заборонено носіння джинсового, спортивного одягу, светрів, сорочок, футболки на випуск яскравого забарвлення з візерунками, логотипами тощо (абз. 3–4 п. 8 розділу I [9]).

Таким чином, державні службовці, які проходять адміністративну державну службу, використовують звичайний цивільний одяг, з урахуванням офіційно-ділового стилю та вимог пристойності.

Спеціалізована державна служба. До спеціалізованої державної служби належать дипломатична служба, служба в митних органах, служба в податкових органах, служба в органах прокуратури, служба в Національній поліції України, служба цивільного захисту, служба в судовій охороні та інші види державної служби стосовно яких законодавством передбачаються окремі спеціальні умови вступу, у тому числі вимоги до кандидатів, проходження та припинення в порівнянні із адміністративною державною службою.

Однією із таких особливостей є встановлення спеціальних вимог до дрес-коду. Наприклад, службовці митних органів – працівники митних органів мають формений одяг з відповідними знаками розрізнення, який видається безоплатно (ч. 1 ст. 552 Митного кодексу України [10]); службовці податкових органів – посадові особи контролюючих органів мають формений одяг з відповідними знаками розрізнення, який видається безоплатно в межах

кошторисних витрат (абз. 1 п. 343.4 ст. 343 Податкового кодексу України [11]); поліцейські мають єдиний однострій (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Національну поліцію» [12]), службовців органів цивільного захисту – особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту забезпечуються форменим одягом і відповідними знаками розрізнення (ч. 1 ст. 111 Кодексу цивільного захисту України [13]); службовці Бюро економічної безпеки України – ознакою належності до Бюро економічної безпеки України є символіка, формений одяг для осіб, які мають спеціальні звання, відомчі відзнаки та службове посвідчення працівника Бюро економічної безпеки України (ч. 1 ст. 27 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [14]); співробітники Служби судової охорони забезпечуються за рахунок держави одностроєм і знаками розрізнення (абз. 1 ч. 8 ст. 163 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [15] тощо).

Примітно, що державні службовці, які проходять спеціалізовану державну службу за певних умов також можуть носити цивільний одяг. Наприклад, посадові особи Державної митної служби України та її територіальних органів за письмового дозволу керівника або керівника територіального органу можуть носити цивільний одяг офіційно-ділового стилю (абз. 1 п. 8 розділу I Правил носіння форменого одягу посадовими особами Державної митної служби України [9]).

Доцільним було б твердження, що усі види спеціалізованої державної служби мають обов'язковий формений одяг, але є приклади відсутності спеціально встановлених вимог до дрес-коду. Це, наприклад, дипломатична служба, оскільки положеннями Закону України «Про дипломатичну службу» [16] не передбачається вимог до дрес-коду дипломатичних службовців. Хоча, це скоріше за все, виключення аніж загальне правило, яке обумовлено насамперед прогалиною законодавства (адже дипломатичні службовці повинні мати формений одяг), а не особливістю цього виду спеціалізованої державної служби.

Зазвичай на затвердження зразків форменого одягу уповноважується вищі органи державної влади. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 552 Митного кодексу України [10] та абз. 2 п. 343.4 ст. 343 Податкового кодексу України [11] зразки форменого одягу посадових осіб митних та податкових органів затверджуються Кабінетом Міністрів України, а правила носіння їх форменого одягу затверджується Міністерством фінансів України. Аналогічне положення міститься і в ч. 2 ст. 20 Закону України «Про Національну поліцію», згідно з яким зразки предметів однострою поліцейських затверджує Кабінет Міністрів України.

В окремих випадках затвердження зразків форменого одягу здійснюється безпосередньо державними органами. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 27 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [14] положення про опис та зразки форменого одягу для осіб, які мають спеціальне звання, про службове посвідчення працівника Бюро економічної безпеки України, про відомчі відзнаки визначаються Бюро економічної безпеки України.

Таким чином, спеціалізована державна служба характеризується встановленням спеціальних вимог до дрес-коду службовців, а саме визначенням спеціального форменого одягу, спеціальних відомчих знаків тощо. Поряд з цим, вимоги до дрес-коду службовців, які проходять спеціалізовану державну службу не є занадто формалізованими та допускають носіння цивільного одягу.

Мілітаризована державна служба. До мілітаризованої державної служби належать служба у Збройних Силах України та інших органах військового управління, служба у Державній прикордонній службі України, служба у Службі безпеки України, служба в Національній гвардії України, служба в Державній охороні органів державної влади та посадових осіб, служба в розвідвальних органах та інші

види державної служби проходження яких пов'язується із можливістю застосування зброї та/або спеціальних засобів примусу та/або фізичної сили, а також захистом Вітчизни. Усім цим видам державної служби притаманно встановлення обов'язкового носіння форменого одягу та чітке визначення правил його носіння. Це, з-поміж іншого, пояснюється необхідністю забезпечення однострою, однакового зовнішнього вигляду одягу службовців.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» для військовослужбовців устанавлюються військова форма одягу та знаки розрізнення [17], при цьому, військова форма одягу, згідно з ч. 3 ст. 7 зазначеного Закону, визначається як комплект одноманітних за конструкцією та регламентованих за зовнішнім виглядом предметів одягу, взуття та окремих видів спорядження, встановлений для військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань [17].

Аналіз законодавчих актів, які регулюють проходження мілітаризованої служби свідчить, що їх положення в частині вимог до дрес-коду є відсильними, або відсилають до інших нормативних актів, зазвичай, підзаконного характеру, якими затверджуються зразки одягу та правила його носіння, або уповноважують відповідні органи державної влади на визначення та затвердження зразків одягу та правил їх носіння. Наприклад, зразки військової форми, відповідно до ч. 5 ст. 7 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», затверджуються Міністерством оборони України [18]; зразки спеціального одягу, взуття та спорядження, правила носіння військової форми одягу та зразки знаків розрізнення військовослужбовців Національної гвардії України, відповідно до ч. 3 ст. 20 Закону України «Про Національну гвардію України» [19], затверджуються Міністерством оборони України та Міністерством внутрішніх справ України; зразки та правила носіння військової форми одягу військовослужбовців Управління державної охорони України, відповідно до ч. 8 ст. 16 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [20], затверджуються відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» – розробляються Управлінням державної охорони України та затверджуються Міністерством оборони України.

Таким чином, для мілітаризованої державної служби характерно детальне встановлення військової форми одягу, правил її носіння та відповідних знаків розрізнення. При цьому, для різних органів, у яких відбувається проходження мілітаризованої державної служби встановлюються особливості дрес-коду.

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено, що вимоги до зовнішнього вигляду державних службовців є комплексним поняттям та включає вимоги їх зовнішнього сприйняття в усіх аспектах, зокрема вимоги до дрес-коду (одягу) державних службовців, зачіски, макіяжу, манікюру, пірсингу тощо та використовувані аксесуари. Обґрунтовується неприпустимість отождолення понять «зовнішній вигляд» та «дрес-код» у законодавстві про державну службу.

Охарактеризовано вимоги до дрес-коду державних службовців у розрізі поділу державної служби на адміністративну, спеціалізовану та мілітаризовану. Встановлено, що державні службовці, які проходять адміністративну державну службу, використовують звичайний цивільний одяг, з урахуванням офіційно-ділового стилю та вимог пристойності; спеціалізована державна служба характеризується встановленням спеціальних вимог до дрес-коду службовців, а саме визначенням спеціального форменого одягу, спеціальних відомчих знаків тощо; для мілітаризованої державної служби характерно детальне встановлення військової форми одягу, правил її носіння та відповідних знаків розрізнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Словник.ua: портал української мови та культури. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%94%D0%A0%D0%95%D0%A1-%D0%9A%D0%9E%D0%94> (дата звернення 30.08.2024).
2. Горох: онлайн бібліотека. URL: <https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%B4%D1%80%D0%B5%D1%81-%D0%BA%D0%BE%D0%B4> (дата звернення 30.08.2024).
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Дата оновлення: 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#top> (дата звернення 30.08.2024).
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо процедури проведення адаптації новопризначених державних службовців у державних органах: Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2021 № 120-21. Дата оновлення: 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0120859-21#top> (дата звернення 30.08.2024).
5. Боднарук М.І., Бурка А.В. Правила дрес-коду та дискримінація працівників. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 384-389. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.62> (дата звернення 30.08.2024).
6. Про затвердження Правил носіння форменого одягу посадовими особами Державної міграційної служби України: наказ Державної міграційної служби України від 05.11.2012 № 263. Дата оновлення: 05.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0263839-12#Text> (дата звернення 30.08.2024).
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 04.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 30.08.2024).
8. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 № 158. Дата оновлення: 11.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення 30.08.2024).
9. Про затвердження Правил носіння форменого одягу посадовими особами Державної митної служби України: наказ Міністерства фінансів України від 24.06.2021 № 368. Дата оновлення: 24.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1101-21#Text> (дата звернення 30.08.2024).
10. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. Дата оновлення: 27.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#top> (дата звернення 30.08.2024).
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. Дата оновлення: 01.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення 30.08.2024).
12. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Дата оновлення: 16.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text> (дата звернення 30.08.2024).
13. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. Дата оновлення: 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#top> (дата звернення 30.08.2024).
14. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. Дата оновлення: 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#top> (дата звернення 30.08.2024).
15. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 08.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#top> (дата звернення 30.08.2024).
16. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 № 2449-VIII. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text> (дата звернення 30.08.2024).
17. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. Дата оновлення: 20.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#top> (дата звернення 30.08.2024).
18. Про затвердження Зразків військової форми одягу та загальних вимог до знаків розрізнення військовослужбовців та ліцеїстів військових ліцеїв: наказ Міністерства оборони України від 18.07.2017 № 370. Дата оновлення: 21.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1047-17#Text> (дата звернення 30.08.2024).
19. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. Дата оновлення: 27.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#top> (дата звернення 30.08.2024).
20. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР. Дата оновлення: 17.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 30.08.2024).